

Rejnuš, Miloš

Poměr královských měst k Přemyslu Otakarovi II. a jejich pomoc královské politice

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1958, vol. 7, iss. C5, pp. [60]-75

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102821>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILOŠ REJNUŠ

POMĚR KRÁLOVSKÝCH MĚST
K PŘEMYSLU OTAKARovi II.
A JEJICH POMOC KRÁLOVSKÉ POLITICE

Kdykoli dosavadní historická literatura studovala rozvoj českých a moravských královských měst ve 13. století, uváděla jej v těsnou souvislost s osobností krále Přemysla Otakara II. Dnešní čtenář této literatury si jistě povšimne dvou skutečností — jednak většího či menšího přečeňování úlohy panovníkovy osobnosti, jednak toho, že se tu poměr mezi Přemyslem II. a královskými městy zkoumal vlastně jen s jedné strany: zatím co královská pomoc městům byla prozkoumána do značných podrobností, při zjišťování vztahu královských měst k Přemyslově politice se historikové spokojovali jen nejobecnějším konstatováním bez vší kopkretnosti.

Tuto jednostrannost lze ovšem snadno vysvětlit. Jde tu prostě o jeden z mnoha případů, kdy badatel v dějinách období feudalismu naráží na naprostý nedostatek dochovaných pramenů. Bylo dáno již samou povahou královny pomoci, že ona různá obvěnění a privilegování měst byla téměř vždy doprovázena vydáním příslušné listiny, bez níž by udělené výsady nebyly dosti pevně zaručeny, stejně jako bylo dáno povahou pomoci měst králi — pomoci často bezprostředně hmotné, nikoli právní — že byla poskytována bez složitých kancelářských výkonů, takže se o ní dovidáme obvykle opět jen ze zmínek listin zeměpanských. Rozdílný vztah k listině, u měšťanů méně pozitivní než u krále, má tu jistě rovněž svůj význam.¹

Neudivuje nás tedy, že dosavadní historická práce nepřinesla v otázce poměru *měst ke králi* nic závažného po tom, co Palacký správně vystihl tři funkce, jež mělo královské město v Přemyslově politice plnit: rozmnožit královny důchody, upevnit ústřední vládu proti zbytnělé moci a odstředivým snahám českých feudálů a zajistit dokonalejší obranu proti vnějšímu nepříteli.² Zycha, Novotný, Šusta a ostatní neřekli vlastně o nic více, než co již v polovině minulého století s pochopením, byť i jen všeobecně, vyslovil Palacký. A když nedávno Z. Fiala vyjádřil přesvědčení, že česká a moravská města nemohla vzhledem k nízkému stupni svého vývoje Přemyslově politice významněji přispět,³ byl tu učiněn závěr sice nový, ale bez dokladů, které by jej dostatečně podepřely. Třeba ovšem hned dodat, že to málo, co se o poměru královských měst k Přemyslovi II. z pramenů dovidáme, ani k soustavnějšímu úsilí o lepší poznání této otázky nemohlo povzbudit.

A přece se jejímu řešení nelze vyhnout. Nehledíc k tomu, že se zde nabízí jedna z cest, umožňující přesnější zhodnocení Přemyslové úlohy v dějinném procesu — vždyť skutečná odezva měst na královu velkorysou podporu uka-

zuje na reálnost či nereálnost Přemyslovy městské politiky vůbec! — může přesnější poznání vztahu měst ke králi a jejich pomoci Přemyslově politice prozradit leccos i o vnitřním stavu královských měst té doby (Fiala si tuto souvislost zřejmě uvědomil). Tím se pak dostáváme přímo k možnosti hlubšího pochopení hospodářsko-společenských poměrů našich zemí ve 13. století, a to je jistě nanejvýš významný podnět k pokusu řešit problém, na který se vlastně dosud vědecký zájem neobrátil.

Při tak omezeném pramenném materiálu se tu ovšem budeme muset často spokojit se závěry pouze pravděpodobnými, a nejednou se nebudeme moci odvážit odpovědně vyslovit závěry vůbec. Úznat obtížnost nemožnosti poznání neznamena však za těchto okolností resignaci. Přínosem bude snad už to, stanoví-li se konečně, co lze o vztahu měst ke králi říci aspoň s jistým oprávněním a v čem je pro nás tento vztah nezjistitelný.

Úkol, který jsme si právě položili, je jakoby navíc ztížen skutečností, že poměr královských měst k Přemyslovi II. musíme sledovat ještě dříve, než Přemysl došel pravoplatně na český královský stolec; vždyť už šest let před uprázdněním trůnu se objevil mladý králevic Přemysl v čele domácího odboje, směřujícího k sesazení krále Václava. A třebaže nepochybujeme, že mladičkový Přemysl měl v povstání jen málo iniciativy a posloužil spíše jako zástěna šlechtickým původcům vzpoury, jimiž byl ovládan, musíme se přece ptát, jak vystoupila v této bouři města a jaký postoj zaujala vůči Přemyslově straně. Neboť již samou účastí Přemyslovou a účastí aspoň některých měst v domácí válce je dán počátek vzájemného vztahu mezi Přemyslem a královskými městy.

Spis Novotného⁴ vyčerpal skrovný materiál k dějinám povstání tak podrobně, že jej smíme použít jako faktografického podkladu bez obavy, že bychom vynechali některou z pramenných zpráv o městech (jde především o zprávy t. zv. „Příběhů krále Václava I.“⁵). Nuže, o královských městech v průběhu povstání se dovídáme v podstatě jen toto: 1. Po tom, co král Václav uznal — pod nátlakem — Přemyslovo spoluvládařství a jeho podíl na moci, připadly Přemyslovi m. j. hrad i město Praha a město Žatec. 2. Když se král Václav, vzchopiv se v únoru r. 1248, hnul v čele křížáckého vojska ku Praze, uzavřelo před ním město brány svých hradeb. 3. Po tomto neúspěšném pokusu o vzetí Prahy ovládl Václav na pochodu ke svým stoupen- cům bez boje Přemyslovo město Žatec. 4. Po Přemyslově porážce u Mostu došlo počátkem r. 1249 k novému rozdělení moci mezi Václava a Přemysla, pochopitelně v neprospěch mladšího; Václavovi připadly patrně Litoměřice a Žatec, na Moravě Brno, Přemyslovi Znojmo. Podle zprávy rakouského kronikáře zmocnili se Znojma zanedlouho Václavovi přívrženci z Rakouska, kteří v čele s Otou z Hardeka město vyloupili a vypálili. 5. V době příměří objížděl Přemysl svoje města a hrady („oppida et castella“), zajišťuje pravdě- podobně jejich brannou připravenost. 6. I v Přemyslově Praze měl Václav svoje straníky z řad měšťanstva — snad již v době odboje svědčí někteří Pražané ve Václavových listinách,⁶ a v době, kdy Václav zasazoval povstání rozhodující úder, dopomohla prý jeho vojsku k dobytí Prahy právě zrada některých měšťanů. 7. Hned nato oblehl král Václav pražský hrad; na oblé- hání se podíleli „bezbožní muži“ přivedení z Jihlavy, zřejmě horníci, použí- vající vyspělejší válečné techniky, patrně nějakých obléhacích strojů.⁷

Ze zpráv tak chudých se dá vyvodit o poměru měst k Přemyslovi v době povstání opět jen chudý závěr — Novotný se o něj ani nepokusil. O nepo-

chybném souručenství královského města s Přemyslem se dovídáme jen jednou — když Ota z Hardeka se svými Rakušany vypálil Znojmo; neničil by jistě město, které by se mu poddalo bez boje. Jižomoravské město pyká tedy zřejmě za své vytrvání při mladém králi. Podobnou věrnost Přemyslovi nelze však již s jistotou přísuzovat Praze — rozhodnutí nepustit Václava do pražských hradeb (počátkem r. 1248) naprosto nemuselo vzniknout v hlavách odpovědných činitelů Pražského města; vůle měšťanů platila za přítomnosti Přemyslovy posádky asi málo. V tomto závěru nás utvrzuje ještě více zrada některých pražských měšťanů v konečné fázi Přemyslova odboje — zde už máme svědectví o přímo negativním postoji k nové „povstalecké“ vládě. Stejně pasivita Zateckých vůči Václavovu vojsku výmluvně napovídá, že město k svému novému pánovi nijak nepřilnulo a návrat do rukou krále Václava přijalo přinejmenším lhostejně, ne-li dokonce s radostí. (V Praze se o jáсотu lidu při Václavově vjezdu kronikář výslovně zmiňuje — tuto povrchní zmínku nutno ovšem přijímat strážlivě.) A zajímavá zpráva o vojenské účasti měšťanů hornické Jihlavy, kde pokročilejší důlní technika umožňovala také vyšší stupeň techniky válečné, je dalším dokladem pro společenství města s králem Václavem.

S výjimkou ojedinelého případu Znojma se tedy královská města zachovala — pokud ovšem jsme o jejich postoji vůbec zpraveni — k mladému Přemyslovi nepřátelsky nebo aspoň lhostejně.⁸ Toto zjištění, spočívající na informacích velmi mezerovitých, nehodláme samozřejmě prohlásit za vážný příspěvek k pochopení vztahu královských měst k Přemyslovi. Skutečnost, že královská města kromě jediného nevystupují proti legitimnímu králi a ne-jednou jej činně podporují, odpovídá jistě uznanému přesvědčení o jejich spolupráci s panovníkem. Lze ovšem dobře pochopit, že města tíhla spíše k zákonné královské autoritě, která si je udělováním různých výsad mohla už dříve zavázat, zvláště když nepokoj, vyvolaný Václavovými odpůrci, nijak nepřispíval hospodářskému životu, bránil normálnímu obchodnímu, styku a přinášel újmu na majetku a strádání.

Ať už byl tento první Přemyslův styk s královskými městy jakýkoli, došlo k němu za poměrů mimořádných, kdy Přemysl — byl i bez vlastní vůle — vystoupil na straně odstředivých sil, městskému vývoji zcela nepříznivých. Proto vztah královských měst k Přemyslovi mohl nabýt zcela nové povahy, když se z někdejšího rebela stal korunovaný a obecně uznaný vládce země, který musel mít zájem na pevné ústřední moci.

A odtud lze už podporu měst poskytnutou Přemyslovi měřit uskutečňováním cílů, které si královská městská politika vytyčila: roznožení peněžních příjmů, opora při upevnění panovnickovy autority vůči domácí šlechtě a opora proti nepříteli vnějšmu.

Hned při pokusu zjistit příspěvek měst královské pokladně narazíme na největší myslitelné obtíže. Možno říci přímo — a neprozrazuje se tím nic překvapujícího — že prameny nejen nedovolují stanovit peněžní výnos, plynoucí králi z jeho měst, absolutní číslicí byl sebevíce přibližnou, nýbrž stěží nám umožní bezpečně stanovit formy, v nichž se králi tohoto výnosu dostávalo.

Není pochyby, že jednou z forem králova peněžního příjmu z královských měst byl úrok z půdy přiměřený k městu (census). Tento úrok je zcela totožný s feudální pozemkovou rentou, jak se odváděla kdekoliv v mimoměstském prostředí — jeho přesnou výši u některých měst známe.⁹ Složitější je otázka

tohoto úroku, pokud plynul ze samostatných městíšť uvnitř hradeb. Z doby Přemysla II. máme takový úrok spolehlivě dosvědčen jen z Uherského Hradiště (kde mimo to připadá velehradskému klášteru, na jehož pozemcích město povstalo) a z Hlubčic, z doby předchozí jen pro Uničov.⁴⁰ Již dosavadní literatura si všimla, že úrok z městíšť nemáme doložen z těch měst, která vznikala očividně dlouhým, postupným vývojem, nýbrž jen u takových, která byla vyměřena najednou.⁴¹ (Je tu jistě příznačné, že areální úrok máme z našich nejstarších měst doložen právě u Uničova, který asi jediný z nich neprošel dlouhým vývojem.) Je patrné, že na těch místech, kde se městské osídlení vyvíjelo pozvolna, ztratilo území města ráz skutečné královské půdy, z jehož titulu bylo možno jednotlivá města zatížit tam, kde byly pozemky měšťanům (nebo aspoň většině z nich) nově přiděleny. Jakkoli právě za Přemyslova panování k tomuto „vyměřování“ a „přidělování“ městské půdy docházelo častěji než kdy jindy, přece jen nelze předpokládat, že příjem z této pozemkové renty z městských areálů mohl být příliš významnou položkou v královském rozpočtu. Že se tu nemůžeme odvážit ani nejhrubšího odhadu výše tohoto příjmu, netřeba blíže vysvětlovat. Pokud pak jde o rentu, placenou z orné půdy v držení měšťanů, nelze ji pokládat za výnos z města zcela jednoznačně: nelišila se ničím od běžného emfyteutického úroku a lze ji tu uvést jen v té souvislosti, že jejími plátcí byli měšťané, zabývající se zemědělstvím.

Ve stejně svízelné, ne-li svízelnější situaci jsme při řešení otázky, jaký výnos znamenala pro krále městská berně. Zatím co při úroku máme jistotu, že byl placen pravidelně, vyvstává u berně, jež jak známo byla dlouho dávkou nepravidelnou, další problém, jak často byla vůbec vybírána. Literatura se ovšem už bernictvím našich středověkých měst zabývala nejednou.⁴² Ačkoliv se jednotliví badatelé v mnohých bodech značně rozcházelí, je jim všem společné to, že svoje závěry formulovali teprve pro století čtrnácté; k městskému bernictví 13. století najdeme v jejich studiích jen zmínky a glosy. Je pravda, že ojedinelé zprávy pramenů 13. století pro ucelenější závěr nestačí. Stejně je však pravda, že dokonalé objasnění městského bernictví doby lucemburské by mohlo vytvořit příznivou půdu pro zpětné soudy, jimiž bychom sice nemohli dojít ke konkrétním číslům výnosu, ale aspoň k poznání struktury a genese městské berně. Jestliže se však dodnes nedošlo k bezpečnému zjištění zásad berně a jejích zdrojů pro období, o němž se dochovaly zprávy poměrně četné, nelze přirozeně z pozdějšího stavu usuzovat na příspěvek, jímž vyvinutému středověkému bernictví přispěly jednotlivé doby, mezi nimi i doba Přemysla II.⁴³

V rámci tohoto článku se nelze samozřejmě pokoušet o revisi názorů na bernictví století čtrnáctého a dalších, i když by se z toho dalo leccos vytěžit. Dotkneme se proto jen některých skutečností již dnes nepochybných. Z dvojího druhu berně, z berně obecné (*berna generalis*) a berně zvláštní (*berna specialis*) zajímá nás více druhá, která postihovala právě jen královská města a kláštery, tedy majetky počítané k příslušenství královské komory. Obecná berně se týkala měst podstatně méně, neboť zatěžovala pouze měšťanský pozemkový majetek vně hradeb.⁴⁴ Naproti tomu berně zvláštní, zdaňující rozmanitý majetek měšťanů movitý i nemovitý, městíště, řemesla, obchod a j., zasahovala hospodářský život města v samé jeho podstatě.

Jak již bylo řečeno, nemáme pro stanovení obnosu, jež městská berně přinesla Přemyslovi II., nejmenšího podkladu a nelze ani důvodně očekávat,

že by tento základní nedostatek byl odstraněn šťastným nálezem podobného pramene, jaký byl pro studium německých říšských měst Přemyslovy doby objeven koncem minulého století.¹⁵ Zbývá ovšem ještě otázka, jak často Přemysl II. zvláštní daň na svá města uvaloval; její zodpovědění mělo by pro stanovení příspěvku královských měst Přemyslově politice svůj význam.

Je známo, že se zvláštní berně stala pravidelnou teprve v 2. polovině 14. století,¹⁶ kdežto před tím byla ukládána nepravidelně, podle panovníkovy potřeby (a ovšem z jeho neomezené vůle). První zprávu o zvláštní berni vůbec máme až k r. 1253, kdy k ní přikročil Václav I. krátce před svou smrtí, veden ohledem na kumánské nebezpečí. Zvláštností této berně bylo to, že byla vybírána v naturáliích.¹⁷ Už z toho, že berní zaznamenal kronikář, vidíme, že šlo o opatření velmi neobvyklé. Další doklad zvláštní berně je současně jedinou zmínkou o ní z celého období vlády Přemysla II.: jde tu o ustanovení základací listiny Uherského Hradiště z r. 1257, jímž se někdejší lidé velehradského kláštera osvobozují od povinnosti platit berni, kdykoli bude uložena královským městům.¹⁸ Byl vysloven názor, že zvláštní berně byla častěji vymáhána právě od poloviny 13. století, tedy od doby Přemyslovy.¹⁹ Poukazovalo se tu jak na Přemyslovu nákladnou politiku, která si takovéto příjmy přímo vynucovala, tak i na uvedené ustanovení hradištské listiny, v jehož stylisaci („quandocunque“) se spatřovala známka obvyklosti zvláštní berně. Nehledíc na to, že z jednoho slova panovnícké listiny nelze odpovědně vyvodit podobný závěr (a nehledíc na to, že ono „quandocunque“ vyjadřuje právě nepravidelnost).²⁰ třeba tu podtrhnout, že se zmínky o zvláštní berni nápadně rozmnožují teprve v listinách Václava II.²¹ Tento fakt zajisté pro zmíněný názor nespovídá; zároveň však nestačí ani k tomu, aby byl názor vyvrácen jako mylný. Ale uvažme ještě, že právě Přemysl II., za něhož počet měst tak znamenitě vzrostl, byl by zvláštní berní postihoval mnoho měst téměř sotva vzniklých. Jejich rozvíjející se hospodářský život by berní zatížení, za něž král neposkytoval žádnou protihodnotu, snášel jen těžce.²² Král ovšem mohl berni uvalit pouze na města starší; těch však bylo jen málo, takže by výnos berně stejně mnoho neznamenal. A tak vzhledem k mlčení Přemyslových listin, které kromě jediného případu zásady zvláštní berně nikdy neupravují, a vzhledem k existenci mnoha nových měst, jejichž hospodářství bylo nutno šetřit, lze sotva počítat s tím, že Přemysl II. možnosti zvláštní berně ve větší míře využil.²³

Musíme-li pochybovat o Přemyslově příjmu z městských berní, z dávek z královské moci uložených a bez náhrady vybíraných, naprosto nepochybuje o jiném králově mimořádném příjmu z měst, o příjmu, jenž mohl být více či méně kompensován. Opět tu musíme přihlédnout k Přemyslovým listinám pro královská města, především k naracím těchto listin. Jejich přehlídkou zjistíme, že kromě tří—čtyř neuvádějí žádnou konkrétní pohnutku, která by krále k vydání privilegia vedla (jak to vidíme v listinách Václava II., jenž nejednou obdařuje města buď pohromami zrušená, nebo k vybavení jejich hradeb či mostů a p.;²⁴ zmíněné výjimky Přemyslovy se vízí k lokaci nových měst, u Hlubčic jde o konfirmaci zvětšného privilegia staršího). „Merita civium“, „fidelitas civium“ prohlašuje Přemysl II. za podněty své štědrosti. Jindy sleduje opět svého města „profectus“, „promotiones“, „emendationem“ či „incrementa“. Ptáme-li se, jaké to byly zásluhy měšťanů, v čem spočívala měšťanská věrnost, kterou král považoval za hodnou právní (a tím i hospodářské) odměny, neodpovíme si na svou otázku odkazem na morální podporu

měšťanů nebo pouhé sympatie. Nedovedeme si vůbec představit (a nedovede si to představit nikdo, kdo zná utilitaristický ráz každé spolupráce za feudalismu), že by měšťané předstoupili před krále se žádostí o udělení výnosných výsad, aniž by mu osvědčili kovem, že si jeho přízně zasluhují. A podobně se opět král mohl na „věrnost“ měšťanů a především na jejich ochotu k placení spolehnout plně jen tehdy, když jejich peníze vyvážil privilegiem, s jehož pomocí si měšťané mohli vynahradiť to, co odvedli panovníkovi. Právě zde, v jednotlivých případech dojednaných od města k městu, uskutečňovala se zřejmě většina peněžních výpomocí měst králi — neobvykle vysoký počet Přemyslových městských privilegií tomu přímo nasvědčuje. Právě tímto způsobem, jenž mohl králi zprostředkovat značné peněžní částky a měšťanům nahradit jejich výdaj, aniž touto úhradou královská moc (a hlavně komora) více utrpěla, mohl si Přemysl zajistit peněžní výpomoc svých měst, při čemž neriskoval konflikt, jakému se nevyhnul v německé říši Rudolf.²⁵ Může být sporné, nakolik byl takový Přemyslův postup určován jeho politickou rozvahou a nakolik platební schopností tehdejšího měšťanstva; jisto však je, že Přemysl II. odčerpal ze svých měst zřejmě značné peněžní částky, které neměly nepopulární ráz berně.

Byly to jistě příjmy značné, avšak nepravidelné. Pravidelný příjem měl Přemysl II. zajištěn z měst tak, jak je měli zajištěn králové před ním i jeho nástupci: plynul mu výtěžek z městského soudnictví (dvě třetiny soudních pokut připadaly královské komoře) a výnos poplatků tržních. Nemáme žádný náznak toho, že by Přemysl II. v oblasti těchto pravidelných příjmů objevil a využítkoval nové zdroje. Ale samotné rozmnožení měst a rozvoj městského života, jemuž Přemysl napomáhal, musely znásobit úhrn těchto příjmů. Dokonce i na neměstském teritoriu musel rozvoj měst příznivě působit na královny peněžní příjmy: přes všechny celní výsady udělované jednotlivým městům vzrostl výnos královských cel, neboť provoz na obchodních cestách prodělal v důsledku rozvoje měst a vnitřního trhu znatelný vzestup.

A v souvislosti s královými příjmy z měst třeba se zmínit ještě o jednom finančním zdroji Přemysla II.: o výtěžku z těžby stříbrných dolů, především o těžbě stříbra jihlavského. Uvádíme-li příjem z dolování teprve na posledním místě, není to proto, že bychom mu nepřipisovali velký význam, nýbrž proto, že město je zde spíše pouhou organizační formou, na níž těžba probíhá, než vlastním zdrojem panovníkova důchodu. Na druhé straně nelze pochybovat o tom, že se dolování, jako jedno z nejpokročilejších výrobních odvětví, mohlo ve 13. století plně rozvíjet jen na půdě městské a že přímo působilo i na rozvoj městského řemesla a obchodu. Výši příjmu, plynoucího Přemyslovi z jihlavského dolování, nedovedeme opět ani přibližně určit. Ale musela to být značná položka, spokojil-li se Václav I. po pádu povstání r. 1249 na poraženém Přemyslovi pouhou polovinou výnosu jihlavských dolů.²⁶ A neustálý zájem, který Přemysl Jihlavě věnoval — Jihlava stojí za jeho vlády na prvním místě co do počtu dochovaných privilegií — dosti jasně napovídá, že si Přemysl význam jihlavského stříbra plně uvědomoval.

Na podkladě těch pramenů, které má dnešní badatel k dispozici, lze o Přemyslových peněžních příjmech z královských měst zjistit sotva více než to, co jsme právě podali. Ale i když jsme nemohli dospět k určitějším číslům, jaká lze s úspěchem odhadovat pro některé země tehdejší Evropy, vystopovali jsme snad aspoň některé tendence. Dovozovali jsme, že královská města poskytla Přemyslovi dosti. Současně jsme však upozornili, že se královny finanční

zájmy uplatňovaly, pokud lze soudit z onoho mála dochovaných zpráv, s jistým ohledem na hospodářské možnosti měst; při všem úsilí o rozmnožení svých důchodů se král snažil jít cestou nejmenšího odporu.

Obtíž, na něž jsme naráželi při pokusu o zjištění finančního přínosu měst Přemyslovi, nezbavíme se ani tehdy, pokusíme-li se blíže určit, jakým způsobem plnila královská města úkol být panovníkovi mocenskou oporou proti odstředivým snahám feudálů, při upevňování jeho ústřední moci. Domníváme se, že by bylo projevem nepochopení této podpory, kdybychom si i zde stěžovali na nedostatek pramenných zpráv, který je zde ještě větší než u bodu předchozího. Vždyť podstata podpory měst proti vzpurné, zmohutnělé feudalitě tkvěla nikoli v nějakých hlučných srážkách a ozbrojených střetnutích (jež by byly zájem soudobých letopisců nejspíše upoutaly), nýbrž v samotné existenci královských měst na celém území českého státu, nejednou přímo uprostřed držav možných budoucích odbojníků. Uvažme jen, jak se musela povznést autorita ústřední vlády již tím, že se na území, jež dříve plně ovládal místní feudál a jež bylo prakticky zcela mimo dosah královské moci — nebylo nikoho, kdo by zde tuto moc uplatnil — objevil společenský útvar v nejtěsnějším, přímo osobním svazku s králem, povinovaný mu poslušností a vši možnou podporou. Případ Českých Budějovic, jimiž bylo do rozsáhlé, téměř souvislé državy jihočeských Vítkovců vysazeno skutečné cizí těleso, byl v tom smyslu už dříve chápán.²⁷

Ale netřeba se tu omezovat na případ nejnápadnější. Vždyť celá proměna správního systému, jak k ní docházelo právě za Přemyslova panování, proměna hradské soustavy ve zřízení krajské, byla jedinečným využitím měst k odbourání přílišného vlivu místních feudálů; kdežto dosavadní hradské zřízení svěřovalo výkonnou moc do rukou feudálů sídlících na nepřístupných hradech, jež postupem času nejednou proměnili ve své faktické vlastnictví, do rukou feudálů, kteří se pod ochranou těchto hradů takřka vymykali jakémukoli účinnému dohledu s královy strany, stala se nyní správními středisky města, která obklopovala feudální nositele krajských úřadů novým, „královským“ prostředím a do značné míry zaručovala, že se tito feudálové nevymknou z rukou ústřední vlády. Podíl měst na změně správní soustavy vidělo dřívější badání spíše ve smyslu negativním, totiž tak, že města svou správní výlučností spolu s imunitami církevních ústavů rozrušila hradské zřízení.²⁸ My vysvětlíme správní přestavbu pravděpodobněji aktivní úlohou měst; vždyť samotný jejich rozvoj, tkvící svými kořeny v zákonitém rozvoji výroby a směny, vytvářel pro novou správní organizaci nebyvale vhodné předpoklady. Za rozkvétajícího peněžního hospodářství byla města se svou hospodářskou strukturou nesporně vhodnějším střediskem než feudální hrad. Připomeňme k tomu dále, že města — jak máme jednu nebo dokonce dvakrát výslovně dosvědčeno²⁹ — dostávala od Přemysla II. právo uvěznit neplaticí dlužníky z řad šlechty. Připomeňme k tomu konečně i to, že městská výrobní a obchodní privilegia šla nejednou na úkor vesnického řemesla a přinášela tak újmu feudálnímu velkostatku. Docházíme k závěru, že česká šlechta musela být rozvojem měst a jeho využitím se strany Přemyslovy nesporně ořesena.

Naše 13. století nemá žádný pramen takové povahy, aby nás o uvedených skutečnostech nejvnitřnějšího, každodenního dění výslovně zpravoval. To vše se dalo pochopitelně jaksí mimo zájem kronikářů a většinou i mimo právní cesty, po nichž by tyto poměry pronikly do listin. Že však tyto skutečnosti

vyvolávaly napětí mezi feudály a městy, nemůže být pochyby. Protiklad feudálů a měst uměl zaznamenat — s jistým časovým odstupem a s delšími zkušenostmi — teprve t. zv. Dalimil.³⁰ Dosavadní historiografie se vcelku shodla na tom, že jednou z příčin Přemyslovy roztržky s mnoha feudály byla právě jeho městská politika. Nezbyvá než doplnit, že mimo jiné právě ona jistou kontrolu nad šlechtou, které se městům z Přemyslovy vůle dostalo, nesli feudálové se zvláštní nelibostí.

O tom, že by se feudálové dostali do otevřené srážky s královskými městy, nemáme zpráv; za značného posílení královské moci se jednotlivý šlechtic sotva mohl odvážit neprozřetelného odboje. Ale to, že Závíš z Falkenštejna vyplenil r. 1279 České Budějovice,³¹ lze chápat nejpravděpodobněji jako projev staré zášti proti exponentovi někdejšího mocného krále.

Jako nemůžeme doložit konkrétními doklady úlohu měst vnitropolitickou, stejně tak postrádáme konkrétní pramenný materiál pro odhalení jejich úlohy zahraničně politické, účasti na obraně státu proti vnějšímu nepříteli. Ostatně by asi tyto prameny neměly o čem svědčit. Uherské Hradiště, ale i Domažlice, Ústí nad Labem, případně i jiná města v blízkosti hranice, předurčená Přemyslem za vojenské opěrné body vždy pohotové k obraně, neměla — kromě zachovávání stále bdělosti — patrně příležitost osvědčit svoji válečnou sílu. V době, kdy by se jim tato příležitost byla naskytlá, za obsazování Moravy vítězným Rudolfovým vojskem po dürnkrutské bitvě, byl již Přemysl mrtev a města bez pána, jehož by bránila. Ani o účasti měšťanů královských měst na Přemyslových válečných podnicích za hranicemi státu nelze si učinit představu: v době, kdy každý boj rozhodovala feudální jízda, nemohlo se měšťanské vojsko uplatnit (pomineme-li jakousi ženijní výpomoc při obléhání hradů či měst, již byl kdysi postížen povstavší Přemysl od Jihlavských). Královská města se účastnila na Přemyslových zahraničních podnicích nanejvýš svou finanční podporou, po případě pomocnými vojenskými službami, nikoli vlastní ozbrojenou mocí.³²

Podobně jako při odpovědi na otázku finanční pomoci měst můžeme tedy i v ohledu politicko-mocenské podpory s plným oprávněním určit aspoň některé tendence. Má to svůj význam, zvláště když byly před nějakým časem vysloveny pochybnosti, zda Přemyslovi města vůbec pomoci mohla — pochybovalo se vůbec o hospodářské potenci našich měst 13. století.³³ Za těchto okolností bylo by svrchované důležité určit — pokud dovolují prameny — vnitřní strukturu těchto měst. Stanovit, kolik královská města Přemyslovi dala, znamenalo by skoro totéž jako stanovit, kolik města ve skutečnosti dala; neboť nelze pochybovat, že se Přemysl II. jako každý středověký panovník snažil využít zdrojů svých příjmů a své moci po nejvyšší přípustnou míru. Řešit v tomto článku mimořádně obtížný problém hospodářsko-společenské struktury našich měst ve 13. století, problém, který u nás dosud vážně zkoumán nebyl, pochopitelně nelze; lze tu nanejvýš upozornit na některé příznaky, jež se v materiálu nápadněji jeví a jejichž bližší osvětlení by i ohlas Přemyslovy městské politiky u královských měst dokonaleji objasnilo.

Velkou důležitost má tu především určení výrobní struktury našich královských měst 13. století. Byla tato města vsutku středisky řemeslnické výroby, nebo ještě žila převážně — jak tvrdili na př. Zycha a Juritsch³⁴ — z výroby zemědělské? Na správné odpovědi tu neobyčejně záleží — vždyť právě ře-

meslo (spolu s obchodem) mohlo být oním novým bohatstvím, jež král mohl vykořistit a jímž mohl být podpořen.

Zastánci „agrárního“ základu městského hospodářství uváděli na obhajobu svého tvrzení jeden bezesporu závažný důvod: přestože se v zeměpanských listinách 13. století uděluje mílové právo více než desetkrát, zahrnuje se do tohoto práva městské řemeslo („opus mechanicum“, „manuale officium“, „manuales operarii“) výslovně pouze třikrát — v Jevíčku, Hlubčicích a Mostu;³⁵ ve všech ostatních případech se mílovým právem chrání jenom krčmy nebo vaření piva. Z této skutečnosti usuzovali pak Zycha i Juritsch na malou úlohu řemesla v českých a moravských městech ve 13. století.

Podle našeho mínění to však byl názor mylný. Je přece zarážející, že mílovým právem je řemeslo chráněno — a tím podle jmenovaných historiků jako významnější dosvědčeno — právě ve městech, jež (snad s výjimkou Hlubčic) patří spíše k městům menším, bez zvláštního hospodářského ruchu. Proč by pak nemělo mílové právo k ochraně řemesla Brno, Olomouc nebo jiná z velkých měst, kde o existenci vyvinuté řemeslnické výroby nemůžeme v nejmenším pochybovat, a jejichž mílové právo přece zní pouze na krčmy? Řešit tuto otázku ve shodě se starším názorem není možné, je nutno hledat výklad pravděpodobnější. A tu se nabízí domněnka — a za stávajícího stavu pramenů to může být sotva více než domněnka — že mílovým právem bylo městské řemeslo zabezpečováno výslovně jen tam, kde bylo s neměstské strany přímo ohrožováno, kde nevídaná soutěž neměstského řemesla skutečně hrozila. Uvážíme-li, že podnět k vydání privilegia vycházel nejčastěji od měšťanů, dovedeme si dobře představit, že do listiny byly zahrnovány jen takové výsady, které se v daném městě mohly prakticky uplatnit. Krčmy mohly povstat všude, a proto také jim privilegia věnují tak mimořádnou pozornost. Pro vesnickou řemeslnickou výrobu nebyly však asi při pokročilejší dělbě práce ve 13. století všude podmínky tak příznivé, a v důsledku toho se ani potřeba chránit městské řemeslo nepociťovala všude tak naléhavě.

Názoru o nízkém stupni rozvoje městského řemesla ve 13. století nepřiznáme tedy oprávněnost. A vezmeme-li v úvahu výsledky studií poslední doby, jimiž se dokázaly velmi staré počátky českého řemesla a dokonce i daleko do minulosti jdoucí počátky řemeslnických cechů,³⁶ jsou tu jisté předpoklady k závěru, že královská města, založená především na řemeslnické výrobě, mohla být Přemyslovi II. vydatným zdrojem hospodářské pomoci, že za králem mohl stát kromě bohatství zámožných obchodníků a městských lokátorů také majetek řemeslnický.

Nemenší význam pro stanovení stupně rozvoje městského života by mělo i přesnější zjištění sociálního složení města, zjištění poměru mezi majetkovými a společenskými skupinami ve městě. Otázka, zda město Přemyslovy doby je už městem skutečně rozvinutým (a tedy i schopným účinnější pomoci králi), souvisí úzce s otázkou, zda v něm již žijí tři nezbytné složky středověkého města: patriciát, řemeslníci a městská chudina.

O prvních dvou se v dosavadní literatuře celkem nepochybovalo, ba naopak zahrnovalo se do nich městské obyvatelstvo všecko.³⁷ Na druhé straně se ve starší předmarxistické historiografii téměř nepočítalo s existencí městské chudiny. Graus, jenž existenci městské chudiny dokázal pro 14. století, nezabýval se jí, pokud šlo o dobu předlucemburskou.³⁸ Dokázat existenci městské chudiny pro 13. století (tedy též pro období Přemysla II.) znamená dokázat vyšší stupeň městské řemeslnické výroby v té době; vždyť část městské chu-

diny se na této výrobě podílela jako tovaryši, po případě jako nekvalifikované pracovní síly.

Soudíme, že o existenci městské chudiny ve 13. století nelze naprosto pochybovat. Více než ojedinělé zmínky listin (jejichž terminologie je mimo to velmi neurčitá) a náznaky letopisů³⁹ přesvědčuje nás o tom instituce městských špitálů, jež se ve 13. století v českých a moravských městech značně rozšířila. Dnes se nepochybuje o tom — a prameny o tom mluví výslovně — že městské špitály plnily vedle funkce útulku pro cizí kupce i funkci ústavu pro zaopatření té části městského obyvatelstva, která nebyla s to se obživit.⁴⁰ Špitály se objevily ve 13. století — a často už v jeho prvé polovině — v Brně, Olomouci, Jihlavě, Kladrubech, Střibře, Mostě a jinde. (V Praze, kde byl vývoj rychlejší, máme špitál dosvědčen už z 12. století.) Všude tam byla tedy i městská chudina, jež špitální péče potřebovala, a jejíž nespokojenost mělo chudé špitální zaopatření mírnit a udržovat na stupni, který by z možným měšťanům, zajišťoval bezpečí a pokoj. Je jisté velmi zajímavá okolnost, že zakladateli mnoha městských špitálů jsou právě bohatí měšťané.⁴¹ Nebylo jisté náhodou, že svůj úmysl, zajistit si zbožnou fundací posmrtnou spásu duše, spojili v jedno se založením špitálu, jehož potřebnost pro pacifikaci nejchudších elementů města sami živě pociťovali; zajednou se zbožným odkazem byl takto uspokojen třídní zájem bohatých měšťanů. Že obava ze sociálních bouří ve městě nebyla lichá, poučujeme se z letopiscova vypravování „o zlých letech“ po smrti krále Přemysla: hladovějící chudina — a byli v ní i příslušníci chudiny městské, jmenovitě zchudlí řemeslníci — sahala tehdy v zoufalství i k násilí na pražských měšťanech.⁴² Ačkoliv se tu vypravuje o mimořádných poměrech za domácí války, netřeba zmíněné pražské události považovat za jev zcela výjimečný. V dobách, kdy hlad a epidemie, zhoršující postavení vykořisťovaných složek městského obyvatelstva, nebyly žádnou zvláštností, docházelo asi k podobným projevům sociálního napětí nejednou.

Okolnost, že jako zakladatelé městských špitálů vystupují často sami měšťané, je ostatně zajímavá i po jiné stránce: je jednou z indicí, ukazujících na růst měšťanského bohatství kolem poloviny 13. století. I když dotování špitálu mohlo být pro měšťana v jednotlivých případech výhodnou investicí i pro život pozemský,⁴³ je jasné, že v podstatě vyžadovalo velkého nákladu, zejména ve větších městech, kde počet těch, kdo potřebovali špitální péče, byl značný. Není náhodou, že duchovní řády, jimž péče o chudé příslušela především, neprojevovaly při zakládání špitálů přílišnou aktivitu a raději (a častěji) přijímaly do svého opatrování již špitály založené.⁴⁴ Stejně tak vyžadovalo vysokého nákladu dotování kláštera či kostela; donátorem mohl být jen měšťan, jenž vládl větším majetkem. Doklady pro měšťanskou fundaci kostela jsou ovšem vzácné (upozorňujeme aspoň na dvě fundace brněnských měšťanů již před Přemyslovou dobou — na herburský klášter a kostel Všech svatých⁴⁵), ale o majetkových poměrech ve městech říkají i tak dosti. O měšťanské zámožnosti svědčí i kronikář „zlých let“, který ve zprávě o pražských řemeslnících, strašlivě postižených hladomorem, tvrdí, že mnozí z nich měli dříve (t. j. právě za Přemyslova panování) majetek o hodnotě 100 hřiven.⁴⁶ I když řemeslnictvo sídelního města svým majetkem nad řemeslníky ostatních královských měst jisté vynikalo, máme tu přece doklad o tom, že měšťanský bohatstvím nevládly výlučně nejvyšší kruhy patriciátu. Zcela mimo pochybnost stojí zámožnost městských rychtářů, minemistrů, urburečů, krátce těch

osob měšťanského původu, které z titulu svého úřadu požívaly zvláštních příjmů. Ale bylo by třeba obrátit pozornost i na ono množství listin, které svědčí o účasti měšťanů v zemědělském hospodaření, o jejich podílu na venkovské kolonizaci: vždyť emfyteutické zákupy měšťanů předpokládaly nahromadění jistého majetku a tento majetek dále zmnožovaly. Však také lokátoři nových vesnic, kteří museli zaplatit podací vysokou částkou na hotovosti, vyšli namnoze právě z královských měst. To vše jsou ovšem skutečnosti v obecných rysech známé, pro něž netřeba ani uvádět příklady — lze si tu jen přát, aby nové speciální studie pomohly k upřesnění těchto povšechných vědomostí.⁴⁷ Potom budou blíže určitelné i možnosti, jež měl král v městech při uspokojování svých finančních potřeb.

V této souvislosti pak stojí za povšimnutí i růst měšťanského sebevědomí, který se v letech Přemyslova panování projevuje neobyčejně výrazně. V 1. polovině 13. století ukazují nám prameny měšťanstvo jako živél, který se s mimoměstským světem vcelku málo stýká a tudíž i málo sráží. Z celého období před nastoupením Přemysla II. na trůn lze uvést vlastně jen jediný případ, kdy se měšťané střetli s duchovním feudálem — konkrétně jde o spor Brněnských s doubravnickým klášteřem o stříbrnou horu někdy okolo r. 1243 — kde mimo to měšťané nevystupují jako rovnocenná strana, nýbrž je v jejich neprospěch rozhodnuto strohým královským mandátem.⁴⁸ Zcela jiný obraz máme pro dobu Přemyslova: prameny tu najednou dosvědčují celou řadu majetkových sporů mezi městem nebo mezi jednotlivými měšťany na jedné straně a duchovním feudálem (nejčastěji klášteřem) na straně druhé.⁴⁹ A co více, jde tu skoro vždy o řádné soudní pře, i když ne před městským soudem, přece za formální rovnosti obou stran. A tyto pře končily zpravidla kompromisem. Vzrostlé sebevědomí měšťanů, jehož jsou tyto spory nepochybným projevem, mělo za sebou i vzrostlé měšťanské bohatství. Je příznačné, že se mezi soudícími se měšťany objevuje opavský boháč Heřman Lohen. Tyto spory se také nevedou o žádné maličkosti: předměty sporů jsou vesnice, dvory, mlýny, větší pozemky, poddaní. O měšťanském majetku to jistě leccos napovídá.

Současně může vyvstat jiná, svrchovaně zajímavá otázka: zda se vzrostlé měšťanské sebevědomí neodvážilo v 2. polovině 13. století střetnutí se samotným králem. Konflikty měst s panovníky nejsou v evropských středověkých dějinách nijak vzácné. (Zmínili jsme se již, že boj se svými městy musel podstoupit i Přemyslův protivník Rudolf.) Nemírné berní požadavky panovníků, jejich záporný postoj k většímu rozšíření městské samosprávy a různé projevy svévole musely vzbudit u postiženého měšťanstva nelibost, ne-li dokonce odpor. Právem se tedy ptáme, zda se nějakým způsobem nestřetla naše královská města právě s Přemyslem II., jenž na ně jisté požadavky nesporně kladl.

Jak známo, nesrazila se královská města s Přemyslem II. nikdy v ozbrojeném odporu. (Výjimkou je snad epizoda t. zv. Přemyslova povstání proti králi Václavovi.) Nejsme tím nijak udiveni. Jak jsme se snažili ukázat, neuplatňoval Přemysl své nároky k městům bezohledně, a navíc je ještě vyvažoval udílením cenných výsad. O nějaké obecné nespokojenosti na straně měst, jež by byla vyvolána nesnesitelným zatížením a útlakem, a jež by připravovala příznivou půdu k odboji, nelze tu vůbec mluvit. Stejně chybné bylo by však domnění, že se poměr měst ke králi utvářel zcela harmonicky, že se měšťané spokojili vždycky trpně s tím, co jim král přisoudil. Napětí, které mezi královskými městy a jejich pánem mohlo z různých příčin vzniknout,

projevovalo se ovšem skrytě a prameny o něm přirozeně výslovně nemluví. Přece však v nich objevíme nejméně jednu stopu: je jí proslulé jihlavské privilegium, jež bylo paděláno Jihlavou v šedesátých letech 13. století, tedy právě za Přemyslovy vlády. Skutečnost, že pohnutkou padělání byla především snaha Jihlavských o zvětšení městské samosprávy (jde tu o t. zv. statutární článek, jímž se městské radě prakticky priznává zákonodárná moc),⁵⁰ je charakteristická: Přemyslova pevná vláda, která nepouštěla řízení městských záležitostí z přímého dohledu, se zřejmě pociťovala těžce.

Jihlavský případ je však patrně ojedinělou výjimkou; druhé falsum městského privilegia z 13. století neznáme.⁵¹ Je také zcela dobře pochopitelné, že se falšování odvážila právě Jihlava, která svým bohatstvím zaujímala mezi královskými městy zvláštní postavení (a která ovšem pro svoje bohatství a pokročilý stupeň vývoje snášela nedostatečnou správu vlastních věcí hůře než ostatní). Vcelku však nemáme důvodu pochybovat o tom, že postoj královských měst k Přemyslovi byl loyální: třebaže král omezil podporu měst svým vlastním zájmem, dostalo se městům za jejich služby poměrně mnoho, a protože Přemyslovy požadavky svou výší neohrozily zdravé městské hospodářství, nevznikly pro vážnější střetnutí měst s králem předpoklady.

Nijak tu nerozhoduje postoj, jaký zaujala města po Přemyslově nešťastné smrti. Je patrně pravda, že moravská města otevřela brány svých hradeb vítěznému Rudolfovi (stejně jako města v Čechách přijala bez odporu braniborskou správu).⁵² Ale jenom ten, kdo nepochopil symbiosu krále s jeho městy, mohl by mluvit o zradě nebo zpronevěře. Královská města stála — především svými penězi — za Přemyslem až do jeho pádu. Když zahynul Přemysl, pomínuly i závazky měst k němu. Města byla Přemyslovi až do konce korektním obchodním partnerem. Nyní stála tváří v tvář novým politickým mocnostem, a odpovídalo zcela jejich dosavadním tradicím, že se postavila kladně k těm silám, které pro tu chvíli představovaly ústřední moc a které za sedisvakance zaujaly ve skutečnosti dřívější místo Přemyslovo. Více než jazyková blízkost většiny plnoprávného měšťanstva s Rakušany a Branibory rozhodoval tu zřejmě zájem královských měst na vládě, která by za nastalé nejistoty, hrozící obnovením někdejší zvůle mocných feudálů, udržela v zemi řád a zajistila tak příznivé prostředí pro městský hospodářský život. Dávný zájem královských měst na silné ústřední moci se tu snad uplatnil za zvláštních okolností, nicméně za stejným účelem. Příklon k Rudolfovi byl tedy zcela logickým pokračováním politiky měst (spojených ovšem stejnou povahou svých zájmů, nikoli uvědomělým společenstvím), zvláště když Rudolf usiloval o jejich přízeň udělením dalších výsad, navazuje někdy výslovně na přízeň Přemyslovi.⁵³

S přihlédnutím ke všem těmto skutečnostem jeví se královská města jako významný činitel v domácí i zahraniční politice Přemysla Otakara II., jako činitel, který zřejmě plnil naděje králem v něj kladené.

P o z n á m k y

¹ O poměru měšťanů k listině ve 13. stol. srov. J. Šebánek—S. Dušková, Česká listina doby přemyslovské, III. Listina měst a jejich obyvatel, Sborník archivních prací VI/2, 1956, str. 99—160. Těto studie jsem užil i na jiných místech své práce.

² F. Palacký, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, II, 4. vyd., Praha 1894, str. 11.

³ Z. Fiala v úvodu k českému překladu Kroniky Zbraslavské, Praha 1952, str. 8.

⁴ Průběh odboje, majícího kořeny nepochybně v rozporech uvnitř vládnoucí třídy, vylíčil obšírně V. Novotný, České dějiny I/3, Praha 1928, str. 784 a násl. Opíral se tu narmoze o analytickou studii J. Susty „Kritické příspěvky k počátkům Přemysla II. Otakara“ (ČCH, XXI, 1915, str. 12—39).

⁵ FRB II, str. 303—308. Nově je zhodnotil Susta v citované studii.

⁶ Účast měšťanských svědků není ovšem nepochybná. Jde tu konkrétně o Václavovu listinu pro břevnovský klášter z 8. února 1249 (Reg I č. 1227), která vznikla na Břevnově (srov. J. Šebánek—S. Dušková, Studie k českému diplomatáři, Sbor. prací fil. fak. brněn. univ. II/2—4, Brno 1953, str. 66, 68, 75). Datování listiny není dosti spolehlivé a právě u jmen svědků je podezření z pozdějších přípisků. (Laskavostí prof. J. Šebánka bylo mi umožněno použít přípravného materiálu k českému diplomatáři.)

⁷ Příslušné pramenné doklady má v bohatém poznámkovém aparátu uloženy Novotný.

⁸ Privilegium mladého Přemysla, markraběte moravského, pro Opavu z května r. 1247 (CDM III č. 97), které odměňuje podle znění narace měšťany m. j. za to, že nikdy neváhali nasadit pro Přemysla a čest království („pro nobis et honore regni“) své majetky i životy, nemůže být pokládáno za doklad spojenectví Opavy s povstávším Přemyslem; privilegium bylo vydáno celého čtvrt roku před počátkem odboje, a sama narace je pak běžnou stylistickou frázi notářů Přisnobra a Reinbota, jak ji známe i odjinud. (Srov. J. Šebánek—S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři, Praha 1952, str. 71.)

⁹ Na př. pro Přerov (CDM III č. 228), pro Starý Bezděz (Haas, CJM IV-1, č. 8) a pod. U Starého Bezdězu máme vedle peněžitého platu dosvědčeny i dávky naturální.

¹⁰ CDM III č. 267, CDM IV č. 43, CDB II č. 246.

¹¹ Viz A. Zycha, Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden, Prag 1914, S. 149—150. Tamtéž se cituje i zajímavý zápis v proslulém brněnském Schöffenchuch, ukazující, že Brněnští úrok neplatili.

¹² K. Beer, Über Losungsbücher und Losungswesen und Losungswesen Städte im Mittelalter (MUG, XXXVI, 1915, S. 31—95); K. Krofta, Začátky české berně (ČCH, XXXVI, 1930, str. 1—26, 237—257, 437—490). Obě práce pojmají bernictví značně normativně. S hlubším přihlédnutím k hospodářsko-spoločenskému poměru našich měst přispěl k poznání městského bernictví B. Mendl v práci „Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku“ (zvl. otisk z ČCH, roč. XXX a násl., Praha 1926) a ve významném úvodu ke své edici „Knihy počtů města Brna z let 1343—1365“ (Brno 1935).

¹³ Zejména nelze pro 13. století zcela přesně zjistit, které druhy měšťanského majetku (městské, zemědělská půda, řemeslnické živnosti, uložené víno a p.) byly již tehdy podrobeny berni; toto zjištění by jistě přispělo k bližšímu poznání hospodářské struktury měst.

¹⁴ Dokazuje to se zdarem Beer, l. c., S. 78—79. Jde tu ovšem jen o města královská. V poddanských městech bylo obecnou berní postiženo všechno to, co v královských městech zasahovala berně zvláštní.

¹⁵ J. Schwalm, Ein unbekanntes Eingangsverzeichnis von Steuern der königlichen Städte aus der Zeit Kaiser Friedrichs II. Neues Archiv 23, 1898, S. 517—553.

¹⁶ Shodují se v tom Beer (l. c., S. 84 n.) i Krofta (l. c., str. 463 a násl.).

¹⁷ FRB II, str. 291. „Wenceslaus... collegit expensas in frumento, vino, melle, pernis, sale et caseis ab omnibus religiosis Pragensis diocesis et villicibus suis, et a quibusdam civitatibus, certam summam cuiuslibet assignans raddendam in numero et mensura...“ Kronikář zaznamenal ovšem berni především proto, že postihla duchovenstvo.

¹⁸ CDM III č. 258. „...quandocunque steuram per civitates et oppida nostra tantum recipere voluerimus...“

¹⁹ Krofta, l. c., str. 9—11.

²⁰ Srov. J. Šebánek, Listiny přibyslavické (ČMM, LVII, 1933, str. 1—58), kde se Kroftovy názory o počátcích berně v některých bodech opravují.

²¹ Na př. v listině pro olomoucký kostel z r. 1286 (CDM IV č. 242), v listině pro olomoucké duchovní hodnostáře (CDM IV č. 283), v listině pro Louny z r. 1295 (Čel II č. 63), v privilegii pro Olomouc z r. 1291 a pro Znojmo a Brno z r. 1292 (CDM IV č. 296, 301, 303). Srov. Krofta, l. c., str. 9—10.

²² Nová města byla, jak je dobře známo, dočasně osvobozována dokonce i od povinností pravidelných.

²³ Obháje Kroftova názoru by se tu mohl dovolávat také slov Rudolfovy listiny pro Olomoucké z r. 1278 (CDM IV č. 157), kterou se měšťanům osvobození „a preciarium et censuum servicio quolibet“, udělené jim Přemyslem na rok, prodlužuje na dva roky; osvobození na jediný rok zdálo by se nasvědčovat tomu, že berně musela být vybírána velmi často ne-li dokonce každoročně (jestliže měla mít výsada význam). Ale předně není jisto, zda

se osvobození týká rovněž zvláštní berně, a dále pak třeba mít na paměti, že Přemysl udělil ono osvobození za mimořádné pohnutých poměrů válečných, kdy se potřeba peněz ntolhla naskytnout každým okamžikem.

²⁴ Na př. v listině pro Uherský Brod z r. 1288 se uvádí „desolatio civitatis“ (CDM IV č. 275), v listině pro Brno z r. 1293 „pontes, vias, fossata, muros apud ipsam civitatem parare et reparare...“ (CDM IV č. 312).

²⁵ Srov. *O. Redlich*, Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums. Innsbruck 1903. S. 526 n.

²⁶ FRB II, str. 307. „...marchiam Moravie cum omnibus attinentiis filio concedit, media dumtaxat moneta Gligavie sibi retenta.“ Srov. též *J. Mezník*, Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy, Sb. archivních prací IV, 1954, str. 25.

²⁷ Jmenovitě *H. Zatschke* v článku „Die Witigonen und die Besiedelung Südböhmens“ (Deutsches Archiv für Landes- u. Volksforschung, I, 1937, S. 110—130). Studie je ovšem značně znehodnocena autorovým šovinismem.

²⁸ *Novotný*, I. c., str. 290—291.

²⁹ V privilegii po Most z r. 1278 (Čel. II č. 21), také v listině pro Žatec z r. 1265 (Čel. II č. 16).

³⁰ FRB III, str. 192.

³¹ Tamtéž, str. 318 (Kronika Jindřicha Heimburského). „Ipso anno [1279] Zawiss nocte civitatem Budweys intravit, eamque omnium depredatast est.“

³² Ze naše města nepředstavovala až do husitských válek vážnou vojenskou sílu, dovozoval heraldicky *V. Vojtíšek* (O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých, Praha 1928, str. 120 a násl.).

³³ Viz poznámku 3.

³⁴ *Zycha*, I. c., S. 195; *G. Juritsch*, Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. und XIV. Jahrhunderte, Mies 1905, S. 44—45.

³⁵ Opavě r. 1224 (CDB II č. 265), Uničovu r. 1234 (CDB III č. 76), Brnu r. 1243 (CDM III č. 33), Uherskému Hradišti a Jevičku r. 1258 (CDM III č. 267, CDM V suppl. č. 29), Zatici r. 1265 (Čel. II č. 16), Hlubčicím r. 1275 (zde již jako potvrzení staršího privilegia — CDM IV č. 43), Mostu r. 1278 (Čel. II č. 21), Olomouci r. 1278 (CDM IV č. 157), Litovli r. 1291 (CDM IV č. 294) a Znojmu r. 1292 (CDM IV č. 301). — Mílové právo pro řemeslo zaručuje také pochybná listina hodonínská (CDB II č. 381). Ale právě podrobnost, jinak nebývalá, s jakou se zde rozlišují jednotlivá řemesla („faber, textor, calcifex aut qualiscumque artifex“), může posloužit jako další důvod k odmítnutí listiny. Rovněž jevičská listina je v části o mílovém právu zřejmě zpadělána (srov. pozn. 51).

³⁶ *A. I. Vinogradova*, K voprosu o voznikovenii gorodov v Čechii (Uč. zapiski Instituta slavjanověděnija, X, 1954, str. 389—412); též, Češskije cechii XIV — načala XV v. i socialnaja borba vnuti ich (Uč. zap. Inst. slavjanověděnija, XI, 1955, str. 260—288).

³⁷ *I. B. Mendl* pojal svoje „Sociální krise“ jako střetnutí patricijských vrstev města s městskými řemeslníky.

³⁸ *F. Graus*, Chudina městská v době předhusitské, Praha 1949.

³⁹ V „Přibězích krále Přemysla Otakara II.“ se uvádějí mezi posluchači Vitových kázání „...burgenses, ceteri etiam artifices et operarii“ (FRB II str. 321). Zahrnout tyto „operarii“ do městské chudiny ovšem bezpečně nelze — názvy „artifices“ a „operarii“ mohou být chápány i jako synonyma.

⁴⁰ O funkci městských špitálů a o jejich rozšíření v našich zemích pojednal obecně *M. Flodr* v úvodu své studie „Diplomatický příspěvek k vývoji českého špitálnictví ve 13. století“, Brno 1953 (disertace). Tamtéž i odkazy na prameny a literaturu. — Nejnověji chápe funkci špitálů v polských městech podobně *S. Piekarczyk*, Studia z dziejów miast polskich w XIII—XIV w., Warszawa 1955, str. 86, 205—207.

⁴¹ Tak na př. založil špitál v Brně brněnský měšťan Rudergus (CDM II č. 297), špitál v Kladrubech, přeložený později do Stříbra, stříbrský měšťan Oldřich (ČCH, VI, 1900, str. 240), klatovský špitál tamější měšťan Konrád z Pomuka (Reg II č. 2726, Čel. II č. 41). Také zakladatelem špitálu v Mostě byl patrně některý z tamějších měšťanů (srov. *Flodr*, I. c., str. 38).

⁴² Naznačuje to „Vypravování o zlých letech“ (FRB II str. 356—357).

⁴³ O takový případ šlo — ovšem v době Václava II. — u špitálu klatovského, kde se měšťanský zakladatel zbavil fundací berního břemene. (Srov. *Flodr*, I. c., str. 67—70.)

⁴⁴ *Flodrova* studie to ukazuje na mnoha příkladech.

⁴⁵ Herburský klášter dotoval bohatě Ulrich Niger (Schwarz) — obsah donace vypočítává konfirmace olomouckého biskupa Bruna z r. 1247 (CDM III č. 92). Byl to ovšem případ spíše výjimečný. Ulrich byl podle všeho — jak se opodstatně domnívá *J. Šebánek* —

králův dvořan, který se teprve později, obdržev od Václava bohatou výsluhu, usadil jako měšťan v Brně. — Dokladem pro měšťanské založení kostela Všech svatých je listina Rudolfa, syna Possoldova, z r. 1260, jíž postupuje patronátní právo tohoto kostela oslavanskému klášteru (CDM V suppl. č. 31).

⁴⁶ FRB II str. 356. „Mendicabant etiam infiniti artifices et diversarum artium operarii, ex quibus nonnulli habuere de facultatibus rerum suarum ad valorem centum marcarum argenti...“

⁴⁷ Třeba tu však upozornit, že jestliže většinu dokladů o měšťanském majetku máme z prostředí agrárního, neznamená to naprosto, že tento majetek byl v této oblasti i získán; za feudalismu, kdy se, jak známo, nedovolovalo rozšiřovat investicemi řemeslnickou výrobu, bylo možno vložit peníze výhradně do podnikání zemědělského.

⁴⁸ CDM III č. 47. Poněkud jiné povahy je případ znojemských měšťanů, kteří podvodně vylákali na královském notáři listinu, s jejíž pomocí chtěli získat na znojemském faráři ves Valterovice. (CDM III č. 46.)

⁴⁹ Jsou to: spor některých pražských měšťanů s míšeňským biskupem (Reg II č. 337), Pražského Svatohavelského města s klášteřem sv. Jirí (Reg II č. 345), litoměřického měšťana Jana s dokanským klášteřem (Reg II č. 380), pražského měšťana Frowina a jeho manželky Malichie s břevnovským klášteřem (Reg II č. 448 a 467), litoměřického měšťana Zibřida s vyšehradským proboštem (Reg II č. 555), opavského měšťana Heřmana Lohena s velehradským klášteřem (CDM IV č. 24) a olomouckých měšťanů s hradištským klášteřem (CDM IV č. 118 a 125). Z poddanských měst možno tu uvést spor měšťanů Německého Brodu s jejich farářem (Reg II č. 324).

⁵⁰ J. Mezník, l. c., str. 15—18.

⁵¹ Máme tu ovšem na mysli falka, která ve 13. stol. vznikla; jenom taková mohou svědčit o napětí mezi městy a Přemyslem. Privilegií, která se hlásí do 13. stol. a vznikla ve 14. stol., bude patrně více. Kromě známé listiny hodonínské třeba jmenovat také listinu pro Jevítko z r. 1258 (CDM V suppl. č. 29); v poslední době byla totiž odhalena jako pozdější falsum, mající za základ pravou Přemyslovu listinu, jejíž výsady si měšťané rozšířili. (Ze svého výzkumu laskavě sdělil prof. J. Šebánek — dosud nepublikováno.) — Případ znojemských měšťanů, kteří podvodně vylákali listinu na královském notáři, je poněkud jiný (srov. poznámku 48).

⁵² Ze se moravská města Rudolfovi poddala, pokládala všechna dosavadní literatura za nepochybné (naposledy J. Šusta, České dějiny II/1, Praha 1935, str. 289—290). Je tu však zapotřebí jisté opatrnosti: ze všech listin, jež Rudolf vydal moravským městům odměnou za jejich poddání, je bezpečně pravá jen listina pro Olomouc (CDM IV č. 157). Všechny ostatní se dochovaly pouze ve formulářových sbírkách (kromě těch, které vznikly padělatelskou činností Bočkovou — srov. J. Šebánek, Moderní padělky Bočkovy. ČMM, LX, 1936, str. 485 n.). Dosavadní názor je však velmi pravděpodobný.

⁵³ V listině pro Olomouc (CDM IV č. 157), v níž prodlužuje Přemyslovu berní výsadu. (Srov. pozn. 23.)

ОТНОШЕНИЯ КОРОЛЕВСКИХ ГОРОДОВ К ПРЖЕМЫСЛУ ОТТОКАРУ II И ПОДДЕРЖКА ИМИ ПОЛИТИКИ КОРОЛЯ

О поддержке политики Пржемысла Оттокара II со стороны королевских городов существовали до сих пор только общие предположения; автор настоящей статьи пытается конкретно исследовать эту поддержку. Что касается материальной поддержки королевских городов по отношению к королю, автор думает, что ее самую существенную часть составляли не регулярные доходы от городов, а денежная поддержка, о которой Пржемысл договаривался с отдельными городами от случая к случаю, награждая города за полученную материальную поддержку различными городскими привилегиями. Пржемысл использовал свои города также для укрепления центральной королевской власти против противоположных стремлений феодалов. Иногда король поместил королевский город прямо внутри владений могущественного феодала (г. Ческе Бudeёвице) и он пользовался этими городами для создания новой, от феодалов менее зависимой административной системы.

В связи с тем, что королевские города поддерживали короля, необходимо поставить вопрос об экономическо-общественной структуре чешских городов 13 стол. Только после объяснения этого вопроса можно лучше понять, до какой степени королевские города могли, на самом деле, короля поддерживать. Неполный мате-

риал источников свидетельствует о довольно значительной степени их развития. Нельзя сомневаться в значительно развитом городском ремесле того времени; сравнительно редко встречающееся право мили совсем не опровергает этого мнения. (Право мили предоставлялось, повидимому, только в случае конкретной нужды когда городу угрожала конкуренция со стороны внегородского ремесла.) О высокой степени развития чешских королевских городов свидетельствует наличие в то время городской бедноты: также для нее были созданы социальные учреждения (напр. „шпитали“). С другой стороны имеются и доказательства о растущем богатстве мещан: мещане выступали в качестве „локаторов“ (предприниматели, заключавшие соглашения об условных поселениях на не обработанной до сих пор земле) и основателей церковных институтов. О росте самоуверенности мещан во время правления Пржемысла Оттокара II свидетельствуют также имущественные споры между мещанами и феодалами. Их число при Пржемысле значительно возрастает.

Конкретные данные о поддержке короля со стороны королевских городов, равно как и то обстоятельство, что подъем городов способствовал значительному объему этой поддержки, приводят к заключению, что она сыграла в политике Пржемысла Оттокара II чрезвычайно важную роль.

Перевод: Иржи Бронец

DAS VERHÄLTNISS DER KÖNIGLICHEN STÄDTE ZU PŘEMYSL OTTOKAR II. UND DEREN UNTERSTÜTZUNG DER POLITIK DES KÖNIGS

Die bislang lediglich vorausgesetzte Unterstützung Přemysl Ottokars II. von den königlichen Städten wird in diesem Aufsatz konkret untersucht. Was die materielle Hilfe seitens der königlichen Städte anbelangt, meint der Verfasser, daß deren wesentlichster Bestandteil nicht in regelmäßigen Einnahmen aus den Städten bestand, sondern in einer von Fall zu Fall zwischen Přemysl und den Städten verabredeten Geldhilfe, wobei der König die materielle Hilfe mit der Verleihung von Stadtprivilegien belohnte. Přemysl bediente sich seiner Städte gleichfalls zur Festigung der zentralen königlichen Gewalt gegenüber den dezentralisierenden Bestrebungen der Feudalherren; mitunter setzte er eine königliche Stadt mitten in die Besitzung eines mächtigen Feudalherrn (České Budějovice — Böhmisches Budweis) ein. Im allgemeinen verwendete er die königlichen Städte zur Herausbildung eines neuen, von Feudalherren weniger abhängigen Verwaltungsapparats.

Im Zusammenhang mit der Unterstützung des Königs seitens der Städte ist die sozial-ökonomische Struktur der böhmischen Städte im XIII. Jhd. in Betracht zu ziehen und erst nach deren Klärung ist es möglich zu begreifen, inwiefern die Königsstädte dem König tatsächlich helfen konnten. Das lückenhafte Quellenmaterial weist auf eine beträchtliche Entwicklungsstufe der Städte hin. Außer Zweifel steht die Existenz eines entwickelten städtischen Handwerks zu dieser Zeit; das verhältnismäßig selten vorkommende Meilenrecht ist kein Gegenbeweis hierfür (das Meilenrecht wurde offensichtlich nur auf Grund konkreter Bedürfnisse verlichen, falls Konkurrenz von der Umgebung drohte). Die hohe Entwicklungsstufe der böhmischen königlichen Städte wird auch durch die Existenz der städtischen Armen belegt, deren Vorhandensein die Institution von städtischen Spitälern bezeugt. Andererseits gibt es Belege für einen wachsenden Bürgerreichtum, wofür die bürgerlichen Lokationsunternehmen und die Begründung von kirchlichen Anstalten sprechen. Auch die zwischen den Bürgern und den Feudalherren geführten vermögensrechtlichen Prozesse stellen einen Beweis für das wachsende Selbstbewußtsein der Bürger unter der Regierung Přemysl Ottokars dar. Die Zahl dieser Streitigkeiten nimmt in jener Zeit merklich zu.

Die konkreten Belege für die Unterstützung seitens der königlichen Städte sowie der Umstand, daß die fortschreitende Städteentwicklung diese Unterstützung in beträchtlichem Umfang ermöglichte, lassen den Schluß ziehen, daß die Hilfe seitens der Königsstädte für die Politik Přemysl Ottokars II. außerordentlich wichtig war.

Übersetzt R. Merta